

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Γ' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Αθήνα, 29-10/11/2013

**Κατερίνα Λουκίδου, Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος,**

**«Εκδρομές, συνεστιάσεις και συλλογικές διεκδικήσεις:  
Χαρτογραφώντας την κοινωνία πολιτών στη Θεσσαλονίκη κατά την  
πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης. Οργανώσεις και δράσεις που  
καταγράφηκαν στην εφημερίδα *Μακεδονία*»**

Κατά την περίοδο μετάβασης από ένα αυταρχικό καθεστώς προς τη δημοκρατία, ο διάχυτος ενθουσιασμός για τη δημοκρατία παρακινεί πολλές και διαφορετικές ομάδες και οργανώσεις πολιτών να συμμετέχουν στην προσπάθεια διαμόρφωσης της νέας πολιτικής ατζέντας που θα ανταποκρίνεται επιτέλους στις αγωνίες τους (Whitehead 2002, Linz και Stepan 1996), ενώ το πολιτικό σύστημα δεν έχει ανακαλύψει ακόμη τρόπους να χειραγώγησης των νέων κοινωνικών αιτημάτων (Crouch 2003).

Στην Ελλάδα, η περίοδος 1974-1981, θα μπορούσε υπό μία έννοια να χαρακτηριστεί ως μία από τις πιο έντονες «δημοκρατικές στιγμές» της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία αποτέλεσε και την έναρξη της μακροβιότερης δημοκρατικής περιόδου της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Θα ήταν δε λογικό να επιχειρηματολογήσει κανείς ότι ακόμα και μέσα σε αυτό το σύντομο διάστημα, όσο πιο πρόσφατη είναι η μετάβαση στη δημοκρατία, τόσο πιο ενθουσιώδης και ανεξάρτητη τεκμαίρεται η δράση των οργανώσεων και των πολιτών καθώς οι υπόλοιποι δρώντες δεν έχουν ακόμη επιτύχει να διεισδύουν με διάφορους τρόπους στα πεδία δράσης της κοινωνίας πολιτών.

Η παρούσα εισήγηση αποτελεί μία αρχική απόπειρα καταγραφής των σχετικών φαινομένων στην πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης (1974-1975) και συγκεκριμένα το μήνα Νοέμβριο του 1975. Η επιλογή του συγκεκριμένου μήνα έγινε με βάση την υπόθεση ότι από το 1974 και εξής, τον Νοέμβριο κάθε χρόνου, οι δραστηριότητες της κοινωνίας πολιτών φθάνουν σε υψηλότατο σημείο έντασης, δηλαδή εκδηλώνονται μαζικές κινητοποιήσεις, με αφορμή την επέτειο του Πολυτεχνείου. Ισχυροί φορείς της κοινωνίας πολιτών (συνδικάτα, φοιτητικοί σύλλογοι κ.ά.) δεν περιορίζονται, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, σε τελετουργικές

δραστηριότητες τις ημέρες της επετείου της 17 Νοεμβρίου. Ασκούν συλλογικά δικαιώματα και αναμειγνύουν στο ρεπερτόριό τους διαρκή και συγκυριακά αιτήματα κοινωνικών διεκδικήσεων και εμβάθυνσης της τότε νεοπαγούς δημοκρατίας. Δηλαδή, ο μήνας αυτός επιλέχθηκε γιατί προσέφερε τη δυνατότητα ανίχνευσης όψεων της κοινωνίας πολιτών σε χρονικό σημείο κορύφωσης της δράσης της.

Ο σκοπός της εισήγησης είναι καταρχήν η παροχή ποσοτικών στοιχείων για τις οργανώσεις και τις δράσεις των συλλογικοτήτων της κοινωνίας πολιτών που εμφανίζονται και καταγράφονται στα φύλλα της εφημερίδας για το μήνα αυτό. Κατά δεύτερο, η γενική παρατήρηση του είδους και της ποικιλίας των δράσεων της κοινωνίας πολιτών, έτσι όπως καταγράφονται στην εφημερίδα *Μακεδονία* του 1975. Τέλος, η ανάδειξη ανοιχτών ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων εργασίας για περαιτέρω και σε βάθος έρευνα για επόμενο στάδιο του παρόντος ερευνητικού προγράμματος.

Για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων, ερευνήθηκαν τα 25 φύλλα της εφημερίδας «Μακεδονία», καταγράφηκαν τα δημοσιεύματα που αφορούσαν δράσεις οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών και καταχωρήθηκαν στην βάση δεδομένων, ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Τα αποτελέσματα αντλήθηκαν από τη βάση δεδομένων.

#### Γενικές παρατηρήσεις: η θέση των δημοσιευμάτων

Στα δημοσιεύματα του Νοεμβρίου 1975 τα σημάδια της πρόσφατης εμπειρίας της δικτατορίας είναι εμφανή. Ένα μεγάλο μέρος των δημοσιευμάτων, που συνήθως καταλαμβάνει χώρο στο πρωτοσέλιδο και το «σαλόνι» της εφημερίδας, (σ. 5,6 και 7), αφορά στις δίκες των στρατιωτικών και των μελών των δυνάμεων ασφαλείας της δικτατορίας: αναπαραγωγές πρακτικών της δίκης σε μορφή διαλόγων, φωτογραφίες μαρτύρων και κατηγορουμένων, περιγραφές για τα είδη των βασανιστηρίων και το χαρακτήρα και τη βιαιότητα των βασανιστών, όπως «Μάνες καταθέτουν με λυγμούς πώς σκοτώθηκαν τα παιδιά τους (4/11/1975)» και, μετά τις 15 Νοεμβρίου, εορταστικές εκδηλώσεις μνήμης για τη δεύτερη επέτειο του Πολυτεχνείου. Άλλα σημαντικά θέματα της επικαιρότητας που φιλοξενούνται στο πρωτοσέλιδο αφορούν την εξόρυξη πετρελαίου στη Θάσο, την υγεία του Φράνκο αλλά και αιτήματα συνδικαλιστικών οργανώσεων ή φλέγοντα ζητήματα της επικαιρότητας στα οποία οι απόψεις των κοινωνικών εταίρων διχάζονται, όπως το «αυτόματο διαζύγιο», οι απεργίες των μηχανικών και των εκπαιδευτικών κ.ο.κ.

Στο σώμα των φύλλων της *Μακεδονίας*, μία σειρά δράσεων και οργανώσεων εμφανίζονται στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας, συνήθως προβάλλοντας ένα αίτημα προς το Κράτος, πολλές φορές με συνέχεια του δημοσιεύματος σε άλλη σελίδα. Έτσι, τον Νοέμβριο του 1975, μεγάλη διάσταση δόθηκε σε διεκδικήσεις επαγγελματικών ομάδων, όπως το αίτημα των ιδιωτικών εκπαιδευτικών για μονιμότητα, των υπαλλήλων των ΑΕΙ και των βαμβακοπαραγωγών, καθώς και σε γενικά αιτήματα όπως η αντίδραση των εκπαιδευτικών στο νομοσχέδιο περί γενικής εκπαιδευσεως. Δημοσιότητα επίσης δόθηκε και σε εσωτερικές διαδικασίες συλλογικοτήτων, όπως το συνέδριο των Δικηγόρων για την εξυγίανση του σώματος και οι εκλογές στους συλλόγους φοιτητών. Σε πρωτοσέλιδα εμφανίστηκαν τα δημοσιεύματα συμπαράστασης προς το λαό της Κύπρου και οι εορταστικές εκδηλώσεις για την επέτειο του Πολυτεχνείου. Τέλος, έμφαση δόθηκε σε τοπικά περιβαλλοντικά ζητήματα όπως η βιωσιμότητα του ενάλιου πλούτου του Θερμαϊκού.

Ποικίλες δράσεις συλλογικοτήτων και δράσεων, συνήθως χωρίς κάποια απεύθυνση προς το Κράτος, δημοσιεύονται στη στήλη «Αι διαλέξεις», που βρίσκεται συνήθως στη δεύτερη σελίδα, όπου καταγράφονται ομιλίες οργανωμένες από συνδέσμους, εταιρείες και συλλόγους της κοινωνίας πολιτών. Ακόμη περισσότερες δράσεις βρίσκουμε στη σελίδα 3, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τις στήλες «Ψηφίσματα», «Κηδείες», «Γάμοι», «Εκδρομαί». Διακεκριμένη θέση στη σελίδα αυτή κατέχουν οργανώσεις όπως η «Χριστιανική Αδελφότητα Νέων Θεσσαλονίκης» (ΧΑΝΘ), οι «Ροταριανοί», η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών», στις οποίες αφιερώνεται συνήθως διακριτό δημοσίευμα, όπως «Τα νέα της ΧΑΝΘ», «Η συνεστίαση των ροταριανών», «Το τέιον της Φιλοπτώχου αδελφότητος»<sup>1</sup>.

Τα υπόλοιπα δημοσιεύματα για δράσεις διάφορων ομάδων βρίσκονται διάσπαρτα, συνήθως μετά το «σαλόνι» της εφημερίδας και μέχρι τις τελευταίες σελίδες της. Μεγάλα δημοσιεύματα φιλοξενούνται στις τελευταίες σελίδες του φύλλου (11 και 12), πολλές φορές ως συνέχεια του πρωτοσέλιδου.

### Ποσοτικά στοιχεία:

#### Α. Συλλογικότητες και δράσεις

Στα 25 φύλλα της *Μακεδονίας* που ερευνήθηκαν προέκυψαν συνολικά 475

---

<sup>1</sup> Οι στήλες αυτές παρότι δεν γνωρίζουμε εάν είναι μόνιμες, συναντώνται με τον ίδιο τίτλο αρκετές φορές μέσα στο μήνα. Επίσης, οι συνεχείς αναφορές στις συγκεκριμένες οργανώσεις δεν αποτελούν απαραίτητα δείγμα διακριτικής μεταχείρισης από την πλευρά της εφημερίδας, καθώς για τις ανακοινώσεις αυτές ενδέχεται να επιβαρύνεται οικονομικά η ίδια η οργάνωση.

καταχωρήσεις<sup>2</sup>, που περιλαμβάνουν 986 δράσεις συλλογικοτήτων, είτε αυτοτελείς, είτε σε συνεργασία μεταξύ τους (βλ Πίνακα 1). Στη συνέχεια, προτείνουμε μια τυπολογία των καταχωρήσεων (βλ. παρακάτω A1, A2 και A3)

#### *A1. Παράλληλες ζωές κοινωνίας πολιτών – κράτους*

Το μεγαλύτερο μέρος από αυτά (275 δημοσιεύσεις και στήλες) αναφέρονται σε δράσεις που δεν έχουν κάποιου είδους άμεση απεύθυνση προς το Κράτος, αλλά απευθύνονται κυρίως προς τα μέλη τους ή προς πιθανά ή μελλοντικά μέλη. Τέτοια δημοσιεύματα περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων αρχαιρεσίες, γενικές ανακοινώσεις, προσκλήσεις προς τα μέλη, συνεστιάσεις διάφορες εκδηλώσεις και σε μεγάλη πλειοψηφία εκδρομές<sup>3</sup> και διαλέξεις . (Πίνακας 1)

#### *A2. Εμπλοκή της κοινωνίας πολιτών με το κράτος*

Ένα μικρό μέρος (25 καταχωρήσεις) αφορούν σε δράσεις «συνεργασίας» ή συνύπαρξης κράτους και κοινωνίας πολιτών, όπως οικονομικές ενισχύσεις. Μερικά παραδείγματα είναι η «Προσφορά 20.000 δρχ διά την ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων» (2/11) και η «Προσφορά σχολείου για την ενίσχυση του ναυτικού μας (9/11), και τα δύο από μαθητές, διδάσκαλους και γονείς μαθητών σχολείων της Θεσσαλονίκης, καθώς και η αποδοχή μέτρων δημόσιας πολιτικής του κράτους (π.χ. κάποιου υπουργείου) από την πλευρά της κοινωνίας πολιτών («Ικανοποίηση μεταξύ του κλάδου αυτοκινητιστών για το νομοσχέδιο περί χερσαίων μεταφορών» -9/11). (Πίνακας 1)

---

<sup>2</sup> Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί σε 475 καταχωρήσεις αυτοτελών δράσεων ή δημοσιευμάτων που περιέχονται σε στήλες και καταχωρούνται ως τέτοια.

<sup>3</sup> Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο αριθμός αυτός αφορά την εμφάνιση δημοσιεύματος για επικείμενη εκδρομή ή διάλεξη και όχι την ίδια την πραγματοποίηση της εκδρομής ή της διάλεξης. Ως εκ τούτου, σε μία εβδομάδα, η ίδια εκδρομή μπορεί να εμφανίζεται 5 φορές (στο καθημερινό φύλλο) και συχνά και στο κυριακάτικο, αυξάνοντας σημαντικά την ποσότητα των συγκεκριμένων δημοσιευμάτων.

**Πίνακας 1:** Ποσοτικά στοιχεία δημοσιευμάτων: δημοσιεύματα και δράσεις οργανώσεων

Αριθμός Δημοσιευμάτων	<b>475</b> καταχωρήσεις	στήλες και αυτοτελή δημοσιεύματα	
Αριθμός καταγεγραμμένων δράσεων	<b>986</b> δράσεις	αυτοτελείς δράσεις συλλογικοτήτων	
<b>Δράσεις παράλληλες προς το Κράτος</b>	<b>275</b> καταχωρήσεις	Ανακοινώσεις/ ανακοινώσεις σε μέλη	94
		Αρχαιρεσίες	33
		Γενικές Συνελεύσεις/ Συνεδρίες	18
		Διάφορες εκδηλώσεις/ Συνεστιάσεις/ Εγκαίνια κ.ο.κ.	73
		Διαλέξεις/συνέδρια	83
		Συμβάσεις	3
		Εκδρομές Λοιπά	35
<b>Εμπλοκή με το Κράτος</b>	<b>25</b> καταχωρήσεις	Αποδοχή κυβερνητικών μέτρων πολιτικής	6
		Ευχαριστίες	2
		Διαβούλευση	3
		Κοινωνική Προσφορά	4
		Οικονομική προσφορά προς το Κράτος	9
<b>Αξιώσεις κατά του Κράτους</b>	<b>179</b> καταχωρήσεις	Ανακοινώσεις, ψηφίσματα, επιστολές, καταγγελίες κοκ	133
		Απεργίες/Καταλήψεις/Αποχές/Στάσεις εργασίας	62
		Πορείες-Διαδηλώσεις	12
		Συναντήσεις με αρμόδιους	17
		Έκτακτες συλλογικές διαδικασίες	16
		Απειλή βίας/βία	2
		Δικαστικές διεκδικήσεις	3
	<u>Ειδικού</u> ενδιαφέροντος: <b>137</b> καταχωρήσεις	Διεκδικήσεις για μισθούς, συντάξεις, επιδόματα, βελτίωση εργασιακών σχέσεων, επαγγελματικά δικαιώματα	
	<u>Γενικού</u> ενδιαφέροντος: <b>42</b> καταχωρήσεις	Παιδεία, περιβάλλον, υγεία κ.ο.κ.	

Πηγή: Πρωτογενής έρευνα στην εφημερίδα *Μακεδονία*.

### *A3. Αξιώσεις της κοινωνίας πολιτών κατά του κράτους*

Ένα άλλο μεγάλο μέρος των δημοσιευμάτων (179 καταχωρήσεις) αφορούν στην άρθρωση γενικών ή ειδικών διεκδικήσεων των συλλογικοτήτων προς το Κράτος

και σε συναφείς δράσεις για την ικανοποίηση αυτών των αιτημάτων<sup>4</sup>.

Ο χαρακτήρας αυτών των αιτημάτων είναι στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων (137 καταχωρήσεις) ειδικού ενδιαφέροντος, ιδίως αιτήματα που στοχεύουν σε μισθολογικές διεκδικήσεις, αυξήσεις συντάξεων ή γενικότερα στη βελτίωση των εργασιακών σχέσεων των μελών της ομάδας ή των επαγγελματικών δικαιωμάτων των ομάδων.<sup>5</sup>

Περίπου το ένα τέταρτο των δημοσιευμάτων αφορά σε αιτήματα «γενικού ενδιαφέροντος» (42), στοχεύοντας στην προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Τα αιτήματα αυτά συνήθως εκφράζονται από αντίστοιχες επαγγελματικές ομάδες (εκπαιδευτικοί για την Παιδεία, μηχανικοί για την Ανάπτυξη και τις Υποδομές, δικηγόροι για τη Δικαιοσύνη).

Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων (133 δημοσιεύματα) η δράση περιορίζεται στη δημοσιοποίηση του προβλήματος μέσω ανακοινώσεων, ψηφισμάτων και επιστολών, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις κάποιοι φορείς προχώρησαν και σε συνάντηση με τους αρμόδιους (17). Πλήθος δημοσιευμάτων (62) αναφέρεται σε απεργίες, στάσεις εργασίας, αποχές και καταλήψεις.

Δεν λείπουν δημοσιεύματα που περιγράφουν βία όπως τα «Οδοφράγματα και δακρυγόνα στην Ελευσίνα» ή και την απειλή βίας όπως η ανατίναξη της Ακρόπολης και το κάψιμο της Ολυμπίας. Οι δράσεις αυτές προέρχονται, η μεν πρώτη από τους φιλάθλους του «Πανελευσινιακού» που διαμαρτύρονται για τη διάλυση της ομάδας τους (5/11/1975), η δε δεύτερη από τους σπουδαστές των δραματικών σχολών που διεκδικούν την παροχή «ελευθέρως» (1/11/1975).

## B. Χαρακτηριστικά των οργανώσεων

Από τα 334 δημοσιεύματα αλιεύθηκαν στοιχεία για συνολικά 487 διαφορετικές οργανώσεις. Περισσότερες από τις μισές (284 οργανώσεις) έχουν σαφή αναφορά στην απασχόληση και στους χώρους εργασίας και σπουδών (συνδικαλιστικές, επαγγελματικές, οργανώσεις φοιτητών και οργανώσεις συνταξιούχων). Στη βιβλιογραφία υποστηρίζεται ότι οι χώροι αυτοί προσφέρουν παραδείγματα

---

<sup>4</sup> Όπως και στην περίπτωση των δράσεων που δεν έχουν απεύθυνση προς το Κράτος, έτσι και στις περιπτώσεις των αιτημάτων, ο αριθμός επίσης δεν αναφέρεται στον αριθμό δράσεων και αιτημάτων, αλλά στον αριθμό δημοσιευμάτων σχετικών με το αίτημα. Έτσι για παράδειγμα οι «απεργίες μηχανικών» παρουσιάζονται σε καθημερινή βάση και επαναλαμβάνονται στο κυριακάτικο φύλλο.

<sup>5</sup> Το εύρημα αυτό προφανώς και συνδέεται με τη θεματική αναφορά των οργανώσεων, οι οποίες όπως αναφέρεται στην επόμενη παράγραφο είναι στην πλειοψηφία τους επαγγελματικές/συνδικαλιστικές οργανώσεις, διαθέτουν δηλαδή εκ φύσεως αιτήματα ειδικού ενδιαφέροντος, χωρίς βέβαια να αποκλείεται η συνύπαρξη ειδικών και γενικών αιτημάτων.

εξαιρέσεων από την υπόθεση εργασίας για την «αδύναμη» κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης (Μαυρογοδράτος 1988, Σωτηρόπουλος 2004). Πριν εξάγουμε ωστόσο συμπεράσματα για τους λόγους που υποκινούν τα υποκείμενα στην ίδρυση συλλογικοτήτων, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η επαγγελματική ιδιότητα και η εργασία αποτελούν έναν τρόπο σύνδεσης μεταξύ ετερόκλητων ατόμων που διευκολύνει την οργάνωσή τους για έναν κοινό σκοπό, σε αντίθεση για παράδειγμα με περιβαλλοντικές οργανώσεις όπου τα άτομα θα πρέπει να βρεθούν, να κινητοποιηθούν και να οργανωθούν, εκτός του χώρου εργασίας τους για να προχωρήσουν σε ίδρυση οργάνωσης (Πίνακας 2).

Η δεύτερη μεγαλύτερη κατηγορία αποτελείται από οργανώσεις (55) με πολιτιστικό περιεχόμενο ή χαρακτήρα αναψυχής («Μορφωτικός Σύλλογος Γαλαξίας», «Εκδρομικός Όμιλος Διοικητηρίου, Σπηλαιολογικός Όμιλος»), η δράση των οποίων συνήθως περιλαμβάνει εκδρομές, συνεστιάσεις και διαλέξεις. Ωστόσο δεν αποκλείονται οι περιπτώσεις που οι σύλλογοι αυτοί παίρνουν σαφή θέση σε θέματα της επικαιρότητας.

Στο μεγαλύτερο ποσοστό, οι ανωτέρω οργανώσεις περιβάλλονται από ένα νομικό τύπο (353 ενώσεις, σύνδεσμοι, σωματεία, σύλλογοι, εταιρείες), δεν λείπουν όμως και αρκετά δημοσιεύματα που αναφέρονται σε συλλογικότητες χωρίς τύπο (74) ή σε οργανώσεις των οποίων ο τύπος παραμένει απροσδιόριστος. Η αριθμητική υπεροχή των τυπικών οργανώσεων είναι αναμενόμενη, ιδίως αν ληφθεί υπόψη το πλήθος των επαγγελματικών συλλόγων, που παραδοσιακά οργανώνονται τυπικά. Ωστόσο ο αριθμός των άτυπων συλλογικών δράσεων που κατορθώνουν να αποτυπωθούν στον ημερήσιο Τύπο, φανερώνει την ύπαρξη συλλογικοτήτων που οργανώνονται στη βάση άτυπων δεσμών, είτε με αφορμή συγκεκριμένες πολιτικές στις οποίες ετερόκλητα υποκείμενα επιθυμούν να αντιταχθούν ως σύνολα, είτε υπάρχουσες σιωπηρές συλλογικότητες που εμφανίζονται επιλεκτικά και για μικρό χρονικό διάστημα (Πίνακας 2).

Οι τυπικές οργανώσεις που φαίνεται να εμφανίζονται σε περισσότερα δημοσιεύματα είναι η “ΟΥΝΙΣΕΦ”, “Ο Ερυθρός Σταυρός”, “η Φιλόπτωχος αδελφότης Κυριών”, “ΧΑΝΘ”, “ΧΕΝ” και “Ρόταρν”. Επιπροσθέτως είναι επαγγελματικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, οι Μηχανικοί του Δημοσίου, ο Σύλλογος Τεχνικών Θεσσαλονίκης, οι Λειτουργοί Μέσης Εκπαίδευσης, οι Διδασκαλικοί Σύλλογοι και οι Βαμβακοπαραγωγοί. Αποτελεί ανοικτό ερώτημα προς έρευνα αν αυτό οφείλεται στο

πλήθος των δράσεων των εν λόγω οργανώσεων ή σε προτιμήσεις της συγκεκριμένης εφημερίδας.

**Πίνακας 2:** Χαρακτηριστικά οργανώσεων Νοέμβριος 1975

Αριθμός οργανώσεων	487	Τυπικές	353
		Άτυπες	74
		Λοιπές	60
		Αθλητισμός	6
		Διαμεσολάβηση δικαιωμάτων	33
		Διεθνή	1
		Εκπαίδευση / Έρευνα	36
		Θρησκεία	18
		Κοινοτική ανάπτυξη / στέγαση	3
		Κοινωνικές υπηρεσίες	7
		Περιβάλλον	2
		Πολιτικές οργανώσεις	10
		Πολιτισμός / αναψυχή	55
		Συνδικαλισμός/Επαγγελματική Ομάδα	284
		Υγεία	3
		Φιλανθρωπία / Εθελοντισμός	4
		Λοιπά/Δεν προκύπτει	6

*Πηγή:* Πρωτογενής έρευνα στην εφημερίδα *Μακεδονία*.

#### Συμπεράσματα και ανοιχτά ερωτήματα

Σε μία επικαιρότητα που ακόμη βρίσκεται στον απόηχο της μετάβασης στη δημοκρατία, η αρχική έρευνα στον ημερήσιο Τύπο της Θεσσαλονίκης κατέγραψε μία ζωντανή και δραστήρια κοινωνία πολιτών, η οποία προβάλλει τόσο το αίτημα για αποχουντοποίηση, όσο και για συλλογική κοινωνική δράση σε κάθε επίπεδο. Πέρα από τις παραδοσιακές ομάδες πίεσης, που εμφανίζονται μέσω των διεκδικήσεων τους και της δημοσιοποίησης των απόψεών τους σε ζητήματα μέτρων κυβερνητικής πολιτικής, παρατηρείται και μία παράλληλη σφαίρα κοινωνικότητας. Η σφαίρα αυτή τεκμαίρεται από την καταγραφή διαφόρων οργανώσεων και λεσχών και μεγάλου αριθμού εκδηλώσεων με χαρακτήρα αναψυχής, εκπαιδευτικό ή αθλητικό. Οι οργανώσεις αυτές, ενδεικτικές της ύπαρξης κοινωνικού κεφαλαίου (Putnam 1993 και 2000), αποτελούν και προϋπόθεση της ανάπτυξης μίας ισχυρής κοινωνίας πολιτών. Αποτελεί ερευνητικό ερώτημα εάν οι συλλογικότητες αυτές τολμούν να διατυπώσουν τις δικές τους διεκδικήσεις, να συμμαχήσουν με επαγγελματικές και συνδικαλιστικές ομάδες και να απευθυνθούν άμεσα ή έμμεσα προς το Κράτος, όταν κρίνουν ότι αυτό είναι απαραίτητο.



Παρατηρείται επίσης ένας αριθμός συλλογικοτήτων που οργανώνονται άτυπα, ωστόσο καταφέρνουν μέσω της δράσης τους να απασχολήσουν τον ημερήσιο Τύπο. Το γεγονός συνηγορεί υπέρ της άποψης για την ύπαρξη μίας «αφανούς» κοινωνίας πολιτών, η οποία εμφανίζεται κατά περίπτωση και κατ' επιλογή και για το λόγο αυτό συχνά διαφεύγει του ερευνητικού “ραντάρ”. Η περαιτέρω μελέτη του ρόλου αυτών των οργανώσεων στην περίοδο της Μεταπολίτευσης ίσως φανερώσει δυναμικές που είτε προηγούνται της ίδρυσης τυπικών οργανώσεων είτε συνυπάρχουν με συνεκτικούς δεσμούς μεταξύ ατόμων που τα οδηγούν σε ίδρυση τυπικών οργανώσεων.

Σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα υποδεικνύουν μία ποικιλία σε είδος και σε δράση των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών στην περίοδο της Μεταπολίτευσης καθώς και την ανάγκη περαιτέρω έρευνας σε βάθος. Μέσω συγκεκριμένων μελετών περίπτωσης ελπίζεται ότι θα αναδειχθούν οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα τόσο στο εσωτερικό των οργανώσεων, όσο και οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην κοινωνία πολιτών και το κράτος, καθώς και η εξέλιξη των σχέσεων αυτών μέσα στο χρόνο και παράλληλα με το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

#### Βιβλιογραφία

Crouch, Colin (2006), *Μεταδημοκρατία*, εισαγωγή-μετάφραση Αλεξ. Κιουπκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα.

Linz, Juan J. και Alfred Stepan (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας, Αθήνα.

Putnam, Robert D., R. Leonardi και R. Y. Nanetti (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Πρίνστον.

Putnam, Robert (2000), *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, Νέα Υόρκη.

Σωτηρόπουλος, Δημήτρης Α. (επιμ.), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα.

Whitehead, Lawrence (2002), *Democratization*, Oxford University Press, Οξφόρδη.



Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.